

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

NEMƏTULLAH KİŞVƏRİNİN FARSÇA "DİVAN"ININ İDEYA-TEMATİK VƏ BƏDİİ-ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Leyla Abbas qızı Bayramova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində “Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və təqdimi” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
Rafael Baba oğlu Hüseynov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Ataəmi Bala Baba oğlu Mirzəyev

filologiya elmləri doktoru, dosent
Laləzar İkrəm qızı Əlizadə

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ramiz Asəf oğlu Qasimov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının

sədri: akademik, filologiya elmləri doktoru,
professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının

elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, dosent

Əlizadə Bayram oğlu Əsgəri

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üçün vacib mərhələlərdən biridir. Azərbaycanda ictimai-fəlsəfi, dini-təsəvvüfi görüşlərin yüksəlişinin, anadilli ədəbiyyatın inkişafının şahidi olduğumuz bu yüzillikdə Qazi Bürhanəddin və İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı ənənələrinin söz sənətinə təsiri hələ də davam etməkdə idi. XVI əsrdə Məhəmməd Füzuli kimi dahi şairin poeziya meydanına qədəm basmasına qədər Azərbaycan ədəbiyyatında Həqiqi, Bədr Şirvani, Həbib, Xəlil, Hamidi, Şah Qasım Ənvar, Gülşəni, Hidayət, Kişvəri kimi şairlər sənət meydanında olmuş, həm ana dilində, həm ərəb, həm də fars dillərində zəngin söz inciləri yaratmışlar. Bu da öz növbəsində həmin ədəbi mirasların araşdırılmasına ehtiyac doğurmuşdur.

Sovet rejimi dövründə Həmid Araslı, Əkrəm Cəfər, Cahangir Qəhrəmanov, Rüstəm Əliyev, Azadə Rüstəmov, bir qədər sonra Rafael Hüseynov, İmamverdi Həmidov, Aida Qasımova, Səadət Şıxıyeva, Nəsim Göyüşov, Laləzar Əlizadə və digər tədqiqatçılarımız mənəvi irsimizin araşdırılması yolunda mühüm işlərə imzalarını atmışlar.

1991-ci ildə müstəqilliyimizin bərpasından sonra Respublikamızda tarixi, mədəni, ədəbi irsimizin hərtərəfli araşdırılması üçün münbit şərait yaradılmış və uzun illər boyu bağlı qapılar arxasında qalan, səhifələrini vərəqləyib içindəki sirləri işıq üzünə çıxarılanların yolunu gözləyən yüzlərlə, minlərlə əlyazmalarımızın tədqiqatı istiqamətində müəyyən işlər görülməyə başlamış, Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsinə dair tədqiqat əsərlərinin sayı artmışdır. Paşa Əli oğlu Kərimov “XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası”¹, Yaqub Məhərrəm oğlu Babayev “Anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının poetikası (XIII-XIV əsrlər)”², Nəsim Cümşüd oğlu Göyüşov “Füzulinin sənət və mərifət dünyası”³, Şəmsi Pənah oğlu Əhmədov “Mirzə Müslüm Qüdsi

---

¹ Kərimov, P. Ə. XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası: / filologiya üzrə elmlər doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı: 2012, – 47 s.

² Babayev, Y. M. Anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının poetikası (XIII-XIV əsrlər): / filologiya üzrə elmlər doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2012, – 26 s.

³ Göyüşov, N. Füzulinin sənət və mərifət dünyası: / filologiya üzrə elmlər doktoru dis. / – Bakı, 2009, – 386s.

“Divan”ın filoloji tədqiqi”⁴, Laləzar İkrəm qızı Əlizadənin “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında alleqoriya (XII-XVI əsrlər)”⁵ və digərlərinin müdafiə etdiyi dissertasiyalar bu sahədəki işlərin davamı olsa da, hələ də klassik dövr ədəbiyyatına dair əlyazmalar əsasında araşdırmaların aparılmasına ehtiyac duyulur. Çünki nəzərdən kənarda qalmış kifayət qədər əlyazma materilləri mövcuddur və bu da öz növbəsində tədqiqatların artırılmasına zəruriyyət yaratmışdır. Son zamanlar Azərbaycan türkcəsində olan əsərlərin araşdırılması artsa da, ərəb və fars dilində olan irsimizin bir qədər kölgədə qaldığını müşahidə etmək mümkündür. Dünya, habelə, Azərbaycandakı əlyazma və kitab fondlarında qorunan ədəbiyyat, tarix, mədəniyyət və elmə dair əsərlərin nüsxələri aşkar edilərək haqqında məlumat verilməli, tədqiqata cəlb edilməlidir. Bu zaman həmin əlyazmaların yazıldığı dildən asılı olmayaraq bərabər şəkildə araşdırmaya cəlb edilməsi təmin və təşviq edilməlidir. Həmçinin başqa dillərdə yazılmış ədəbiyyatımızın Azərbaycan dilinə tərcümə, nəşr və təbliğinə dair işlər görülməlidir. İndiyə qədər araşdırılmış və çap olunmuş əlyazmaların yenidən, müasir elmi-tənqidi baxış bucağından nəzərdən keçirilməsi və milli-mənəvi ruhumuza uyğun şəkildə təqdim edilməsi məqsədəuyğun və zəruridir.

Bu baxımdan “Nemətullah Kişvərinin farsca “Divan”ının ideya-tematik və bədii-üslubi xüsusiyyətləri” mövzusu bir neçə cəhətdən xüsusilə aktualdır:

- Bu tədqiqatda ədəbi irsimizin əlyazmalardan öyrənilməsi fonunda Nemətullah Kişvəri Dilməqaninin farsdilli yaradıcılığı ilk dəfə elmi araşdırmaya cəlb edilmişdir.
- Tədqiqat birbaşa “Divan”ın farsca iki əlyazma nüsxəsi əsasında aparılmışdır.
- Yaradıcılığı araşdırılarkən şairin yaşadığı dövrün poeziyasındakı mövcud tendensiyalar və ədəbi mühiti haqqında məlumat verilmişdir.

---

⁴ Əhmədov, Ş. P. Mirzə Müslüm Qüdsi “Divan”ın filoloji tədqiqi: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, – 2016, – 167 s.

⁵ Əlizadə, L.İ. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında alleqoriya (XII-XVI əsrlər): / filologiya üzrə elmlər doktoru dis. avtoreferatı./ – Bakı, 2017, – 51 s.

- Tədqiqatda XV-XVI əsr Azərbaycan, həmçinin Osmanlı və Çığatay ədəbi mühitə nəzər salınmışdır.

Nemətullah Kişvəri haqqında ilk məlumat Sam Mirzənin “Təzkire-yi Sami”⁶ əsərində təqdim edilmişdir. Şairin Azərbaycan türkcəsindəki “Divan”ı bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Müasir ədəbiyyatşünaslıqda şair haqqında ilk məlumatı 1928-ci ildə İsmayıl Hikmət “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında vermişdir.⁷ Məhəmmədli Tərbiyət “Daneşməndani - Azərbaycan” əsərində (qeyd edək ki, farsca şeirlərin də yer aldığı “Divan”ın nüsxəsi haqqında ilk məlumat məhz bu əsərdə təqdim edilib)⁸, 1946-cı ildə Həmid Araslı “Füzuli sələflərindən Kişvəri” adlı məqaləsində⁹, 1960-cı ildə Pənahi Makulu “Ədəbi məlumat cədvəlində”¹⁰, 1976-cı ildə isə Cahangir Qəhrəmanov Kişvərinin türkcə “Divan”ının Bakıda qorunan əlyazma nüsxəsinin təsvirini vermişdir.¹¹ Məhəmmədli Hüseyninin məlumatına əsasən, 1977-ci ildə İran İslam Şurası Məclisinin Kitabxanasının əlyazmalar kataloqunda - “Fehristi-nüsxəha-ye farsi”də - bu əlyazma haqqında məlumat verilmiş və 2007-ci ildə həmin kataloq yenidən nəşr edilmişdi¹². 1983-cü ildə “Kişvərinin “Divan”ının dili (morfoloji xüsusiyyətləri)”, 1984-cü ildə Cahangir Qəhrəmanov tərəfindən “Kişvəri. Əsərləri”¹³, 1994-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyətində Jalə Talan Dəmirçi Kişvərinin Azərbaycan türkcəsindəki “Divan”ının Bursa əlyazma nüsxəsi əsasında Ankara Universitetində “Kişvəri

---

⁶ صفوی، سام. م. تحفه سامی. – تهران: ارمغان. – ۱۳۱۴ص

⁷ Hikmət, İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi./İ.Hikmət. I c.1 – Bakı: Azər nəşr, – 1928, – s.286-290.

⁸ تربیت م.ع.دانشمندان آذربایجان. تهران وزارت فرهنگ و اسلامی، سازمان و چاپ و انتشارات. – 1378، 655-ص

⁹ Araslı, H. Füzuli sələflərindən Kişvəri // – Bakı: Ədəbiyyat məcməsi, – 1946, II c., – s.305-308

¹⁰ Makulu, P.Ədəbi məlumat cədvəli / P.Makulu. – Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, – 1962, – 574 s.

¹¹ Qəhrəmanov, C. Kişvərinin bir əlyazma divanı haqqında // – Bakı: Əlyazmalar xəzinəsində, 1976. – IV c. – s.46-52.

¹² Kişvəri. Türk Divanı.(Avtoqraf nüsxəsi) / tərt. ed. Hüseyni M., red. Kərimov P. – Bakı: Nurlan, – 2010, – 104 s, s.5

¹³ Qəhrəmanov, C. Kişvəri. Əsərləri / C. Qəhrəmanov. – Bakı: Yazıçı, – 1984, – 164 s.

“Divan”ı (İnceleme-Metin-İndeks)”¹⁴ doktorluq dissertasiyası, həmçinin müəllifin Kışvəri və yaradıcılığı ilə əlaqədar bir neçə məqaləsi işıq üzü görmüş, 2014-cü ildə Mələk Süleymanova “XV əsr Azərbaycan poeziyasında başlıca motivlər (Gülşəni və Kışvərinin anadilli yaradıcılığı əsasında)”¹⁵ adlı filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası müdafiə etmiş, 2004-cü ildə isə 1984-cü ildə işıq üzü görmüş şeirlər məcmusu Əliyar Səfərlininin Həmid Araslının məqaləsi əsasında yazdığı ön sözlə təkrar nəşr edilmiş¹⁶, 2005-ci ildə Roza Eyvazovanın “Kışvəri “Divan”ının dili. (Morfoloji xüsusiyyətlər)”¹⁷, 2010-cu ildə “Türk Divanı”nın avtoqraf nüsxəsi¹⁸ əsasında Məhəmməd Hüseyninin ön sözü ilə, 2016-cı ildə yalnız İran İslam Şurası Məclisinin Kitabxanasının nüsxəsi əsasında Ümran Ayın “Nimetullah Kışveri Farsça Divanı”¹⁹ adlı kitab nəşr olunmuşdur. 2017-ci ildə Qum şəhərində doktor Mehرداد Çətrayi Əzizabadi və doktor Fərzanə Munesanın ön sözü və redaktəsi ilə “Kışvəri Dilməqani farsca “Divan”ı”²⁰ kitabları nəşr edilmişdir.

Təəssüf ki, Kışvərinin dövrü, ədəbi şəxsiyyəti haqqında araşdırma apararkən ədəbiyyat tarixi ilə əlaqəli nəzər saldıığımız kitablar sırasında, E.D.Brown²¹, C.Field²², E.Reed²³, T.M.Dilməqani²⁴, S.H.Rza²⁵,

¹⁴ Şentürk, A.A. Eski türk edebiyatı tarihi / A.A. Şentürk, A.Kartal. – İstanbul: Dergahlar yayıları, – 2011, – 640 s, s.246

¹⁵ Süleymanova M. XV əsr Azərbaycan poeziyasında başlıca motivlər (Gülşəni və Kışvərinin anadilli yaradıcılığı əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı./– Bakı, 2014, – 31 s.

¹⁶ Qəhrəmanov, C. Kışvəri. Əsərləri / C. Qəhrəmanov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2004, – 175 s.

¹⁷ Eyvazova, R. Kışvəri “Divan”ının dili / R.Eyvazova.– Bakı: Elm, – 2005, – 370 s.

¹⁸ Kışvəri. Türk Divanı.(Avtoqraf nüsxəsi) / tərt. ed. Hüseyni M., red. Kərimov P. – Bakı: Nurlan, – 2010, – 104 s,

¹⁹ Ay Ü., Nimetullah Kışveri farsça divanı / Ü.Ay. – İstanbul: Demavend Yayınları, – 2016, – 304 s.

²⁰ عزیزآبادی، چ. م. مونسان ف. دیوان فارسی کشوری دیلمقانی. نشرمجمع ذخایر اسلامی، قم، ۱۳۹۶، ص.۲۶۲

²¹ Browne, E. G. The literary history of Persia / E.G. Browne.– London and Leipsic: Paternoster Row, – 1909, – 366 p

²² Field, C. Persian literature / C.Field. – London: Herbert & Daniel., – 1912, – 363 p.

²³ Reed, E. A. Persian literature. Ancient and modern / E.Reed. – S.C.Griggs and Company, – 1893, – 419 p.

²⁴ دیلمقانی، ت.م. تاریخ ده هزار ساله سلماس و غرب آذربایجان. – تیریز: انلدار–۱۳۸۴، ۷۰۴–

Z.Səfa²⁶, H.Fəryun²⁷, S.Nəfisi²⁸, C.Humayi²⁹ kimi müəlliflərin əsərlərində Kişvəri haqqında heç bir məlumata rast gəlmədik.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın əsas predmeti ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdə bugününümüzədək araşdırılmamış Nemətullah Kişvərinin farsca “Divan”ının əlyazma nüsxələridir. Tədqiqatın obyektı isə şairin yaşadığı dövrün əsas cəhətləri, farsdilli irsinin janrı, məzmun və sənətkarlıq xüsusiyyətləri, habelə, arxiv və mətbuat, qədim və orta əsrlərin tipoloji mənbə və qaynaqları, monoqrafik tədqiqatlardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi XV əsrin ikinci və XVI əsrin birinci yarısında yaşamış Azərbaycan şairi Nemətullah Kişvəri Dilməqaninin həyatı, yaradıcılığı, ədəbi irsi haqqında yeni mənbə, şairin “Divan”ının əlyazması haqqında məlumat vermək, “Divan”ın filoloji tədqiqini həyata keçirmək, onun haqqında ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdə olan məlumatları dəqiqləşdirmək və zənginləşdirməkdir.

Qarşıya qoyulan məqsədi yerinə yetirmək üçün aşağıdakı vəzifələr planlaşdırılmış və icra edilmişdir:

- Nemətullah Kişvəri Dilməqaninin “Divan”ının İran İslam Şurası Məclisinin Mərkəzi Kitabxanasında saxlanılan avtoqraf nüsxəsi və Londonda yaşayan Məhəmmədəli Kərimi Təbrizinin şəxsi arxivində qorunan nüsxə əsasında elmi paleoqrafik təsvirini vermək;

ص.
25. رضا، س.ح. مکتبهای ادبی. انتشارات نگاه، ۱ ج.، – تهران–۱۳۸۷، ۴۹۵ص.
26. رضا، س.ح. مکتبهای ادبی. انتشارات نگاه، ۲ ج.، – تهران–۱۳۸۷، ۴۹۵ص.
صفا، ذ. تاریخ ادبیات در ایران/ جلد سوم بخش دوم. انتشارات فردوس چاپ هفتم، – تهران –۱۳۶۹، ۷۰۵-۱۳۹۵ ص.
صفا، ذ. تاریخ ادبیات در ایران/ جلد سوم بخش دوم. انتشارات فردوس چاپ یوم، – تهران –۱۳۶۴، ۷۰۵-۱۳۹۵ ص.
27. فریون، ح. تاریخ ادبیات ایران و تاریخ شعرا. چاپ دهم، –۱۳۴۱
28. نفیسی س. نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی/ س. نفیسی. جلد ۱، –۱۳۴۴، ۶۶۴ص.
29. همایی ج. تاریخ ادبیات ایران/ ج. همایی – تهران: خسته، –۱۳۷۵، ۳۲۷ص.

- Müəllifin yaşayb-yaratdığı dövrə nəzər salınaraq, həyatının, ictimai-siyasi, mədəni və ədəbi mühitin tendensiyalarının xülasəsini vermək, yaradıcılığının köklərini araşdırmaq;
- Həyat və yaradıcılığının tədqiq tarixini öyrənmək;
- “Divan”dakı şeirləri yazıldığı ardıcılığa əsasən araşdırmaq;
- Kişvərinin fars dilindəki şeirlərinin yazılışını müasir fars dili yazı qaydalarına uyğunlaşdıraraq çapa hazırlamaq;
- “Divan”ın əlyazması əsasında Kişvərinin farsca şeirlərini tədqiq etmək;
- Şairin yaradıcılığına klassik irsin təsirini müəyyənləşdirmək;
- Nemətullah Kişvərinin Azərbaycan ədəbiyyatında, eləcə də farsdilli ədəbiyyatdakı yerini müəyyənləşdirmək;
- Kişvəri yaradıcılığının üslub və janr xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq;
- Əsərlərinin ideya-məzmun və bədii-estetik xüsusiyyətlərinin elmi təhlilinin verilməsi yolunda işlər görməkdir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işi aşağıdakı elmi metodlar əsasında yerinə yetirilmişdir:

- toplanmış fakt və materialların sistemləşdirilməsi metodu;
- sistemli təhlil və analiz;
- müqayisəli təhlil;
- problemə kompleks yanaşma,
- ümumiləşdirmələr əsasında induktiv metodla elmi nəticələrin

əldə edilməsi.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Nemətullah Kişvərinin fars dilində yaradıcılığını tədqiq etmək və mövzunu tam şəkildə əhatə etmək üçün müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- N.Kişvərinin ədəbi irsi XV əsrin mürəkkəb və qeyri-stabil tarixi hadisələr fonunda yaranmışdır. Bu səbəblər şairin yaradıcılığında işlənmiş motivlərdə öz əksini tapmışdır.
- Dövrün ədəbi proseslərinin nəticəsi olaraq iki dildə “Divan” tərtib etmiş şairin yaradıcılığında qəzəl janrı aparıcı mövqedə olmuşdur və ədəbiyyat tarixində XV əsr qəzəl janrının yetkinlik mərhələsinə qədəm qoyduğu dövr kimi dəyərləndirilməkdədir.
- Şairin farsca irsi 2 nüsxədə birlikdə 248 şeirdən ibarətdir.

- Kişvərinin farsdilli şeirlərinin mövzu, obrazlar və motivləri dövrün tendesiyalarına uyğun şəkildədir. Bu, özünü sufi ədəbiyyatına xas leksikanın “Divan”da əks olunması şəklinə biruzə verir.
- Həmçinin şairin yaradıcılığında Nizami, Xəyyam, Nəsimi, Hafiz kimi sələflərinin təsirini duymaq mümkündür.
- Farsdilli şeirlərin poetik xüsusiyyətləri içərisində diqqət çəkən məqamlardan biri də onların yarım çoxunda rədifin işlədilməsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. “Nemətullah Kişvərinin farsca “Divan”ının ideya-tematik və bədii-üslubi xüsusiyyətləri” dissertasiya işinin elmi yeniliyi bu günə qədər Azərbaycanda N.Kişvərinin farsca “Divan”ının elmi araşdırılması işində atılmış ilk addım olmasıdır.

Mövzu ilkin mənbədən, yəni əlyazmadan aparılan tədqiqat kimi, elmi baxımdan tamamilə yenidir.

Tədqiqatda şairin yaradıcılığı haqqında mövcud olan məlumatlar geniş, hərtərəfli şəkildə elmi ictimaiyyətə çatdırılır. Kişvərinin farsca “Divan”ının ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdə öz yerini tapması üçün zəmin yaradılır. İş prosesində əlyazma üzərində əhəmiyyətli araşdırma aparılmış, “Divan” filoloji-tekstoloji tədqiqə cəlb edilmişdir. Bu haqda dissertasiyanın 1.2 paragrafında ətraflı məlumat təqdim edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri aşağıdakı hallarda tətbiq və istifadə oluna bilər:

- Nemətullah Kişvərinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşrində;
- Azərbaycan klassik ədəbiyyatı ilə bağlı olan tədqiqat işlərində;
- Klassik ədəbiyyatla bağlı antologiyaların tərtibində;
- elmi-pedaqoji fəaliyyətdə, xüsusən, dərslərin tərtibində.

Dissertasiya işinin aprobeiası və tətbiqi. Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin “Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və təqdimi”, “Mədəni irs və mənbəşünaslıq” şöbələrində müzakirə edilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş elmi məqalələrində, Respublika və Beynəlxalq elmi konfranslardakı məruzələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində “Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və təqdimi” şöbəsində yerinə yetirilmiş, tədqiqat işinin paraqrafları ilə əlaqədar elmi nəşrlərdə 11 məqalə, tezis və konfrans materialı dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən qoyulan tələblərə uyğun qaydada yazılmışdır. Dissertasiya işi giriş, 10662 şərti işarə, 3 fəsil: birinci fəsil 2 paraqraf, 73357 şərti işarə; ikinci fəsil 2 paraqraf, 64978 şərti işarə; üçüncü fəsil 2 paraqraf, 65651 şərti işarə, nəticə, 9421 şərti işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 245838 şərti işarədir.

DISSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **Giriş** hissəsində ənənəvi olaraq mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsindən bəhs edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyənləşdirilmiş, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilmiş, dissertasiya işinin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

“**Nemətullah Kişvərinin dövrü, həyatı və ədəbi irsi**” adlı birinci fəsil iki paraqraftan ibarətdir. “**XV əsrdə siyasi, dini və ədəbi mühit. Kişvərinin həyatı və ədəbi şəxsiyyəti**” adlı birinci paraqrafta şairin yaradıcılığını, ədəbi şəxsiyyətini, şeirlərinin ruhunu dərinlən dərk edib, müraciət olunmuş mövzuların səbəbini anlamaq üçün Nemətullah Kişvərinin zəmanəsinin siyasi-ictimai mənzərəsinə qısa nəzər salınmışdır.

XV əsrdə müasir Azərbaycan Respublikası, İran İslam Respublikası və Türkiyə Cumhuriyyətinin müəyyən bir hissəsini əhatə edən ərazilərdə dörd dövlət mövcud olmuşdur. Bunlardan biri Kür çayından şimalda Şirvanşahlar, digərləri isə cənubda, biri - digərini əvəz etmiş iki türkmən əsilli dövlət Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu olmuşdur. XVI əsrin əvvəlində isə tarix səhnəsində Səfəvilər sülaləsi tərəfindən əsası qoyulmuş, şimal və cənubu birləşdirməyə nail olmuş ilk dövlət - Səfəvilər - yer almışdır.

XV-XVI əsrin ədəbi, fəlsəfi, dini mühitindən bəhs edərkən haqqında məlumat verilmiş dövlətlərdə geniş yayılmış təriqətlər: hürufilik, xəlvətlik, səfəviyyə, nöqtəvilik, qələndəriyyə və s. dövrün ədəbi mühitinin formalaşmasına təsir etmişdir.

Nemətullah Kişvəri, belə bir mühitin yetişdirilmələrindəndir. Azərbaycan türkcəsində olan şeirlərində özünü tez-tez qələndər adlandırdığını izləsək də, həmçinin şairin həmin təlimin ardıcılı olduğunu düşünməyə də, yaradıcılığında qələndəriyyə şairlərinin təsiri duyulmaqdadır. Çox güman ki, Kişvəri də Anadoludakı qələndərilərdən ilhamlanmışdır.

Ümumiyyətlə, XV əsrdə Təbriz ədəbi-mədəni mühitin mərkəzi olmuş və burada Kişvəri, Həqiqi, Hamidi, Süruri, Həbib, Məğribi, Məşriqi, Əmir Hümeyun, Şəhidi, Dəhəgi, Dərviş, Heyran, Baba Nəsbə, Baba Fəğani, Mir Məqbul, Mövlana Bənai, Lari, Müti, Ənsari Qumi, Qətli, Əhli Şirazi³⁰ kimi şairlər yazıb yaratmışlar.

Bu paragrafda Kişvərinin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat əldə etmək üçün “Tövheyi-Sami”³¹, “Daneşməndani Azərbaycan”³², “Məcalis əl- nəfais”³³, Azərin “Atəşkədə”³⁴, İranda çap olunmuş beş cildlik “Tezkere-ye şoəra-yi Azərbaycan”³⁵ (“Azərbaycan şairlərinin təzkirəsi” – L.B.) təzkələrində nəzər salınmışdır.

XX əsrdə aparılan tədqiqatlarda İsmayıl Hikmətin, Həmid Araslının, Pənəhi Makulunun, Cahangir Qərəmanovun, Roza Eyvazova, Əlyar Səfərli, Məhəmmədəli Hüseyni və digərlərinin Kişvəri haqqında təqdim elədiyi məlumatlara nəzər salınmış, təhlillər aparılmışdır.

I Fəslin **“XV-XVI əsrlər poeziyasında janr və forma tendensiyaları”** adlanan ikinci paragrafında Kişvərinin yaşadığı dövrdəki şairlərin yaradıcılığı haqqında olan qısa məlumatlar verilmiş və

³⁰ Rüstəmov, A. Seçilmiş əsərləri. /A. Rüstəmov. I c. – Bakı :Elm, – 2014, - s.170.

³¹ صفوی، سام. م. تحفة سامی. – تهران: ارمغان. – ۱۳۱۴ ص.
³² تربیت م.ع. دانشمندان آذربایجان/تهران وزارت فرهنگ و اسلامی، سازمان و چاپ و انتشارات. – 1378، - 655 ص.

³³ نوایی، ع. مجالس النفايس/ ع. نوایی. – تاشکند: اوزبیکستان س س ر فنلار آکادیمیسی نشریاتی، - ۱۹۶۱ ص.

³⁴ آذر، ل.ب. آتشکده آذر/ ل.ب. آذر. چاپ افست محمد علی علمی – ۱۳۳۷
³⁵ دیهیم، م. تذکره شعراى آذربایجان. تاریخ زندگانی آثار، آذر آبادگان تبریز. – ۱۳۶۷، - ۶۵۵ص.

bu qənaətə gəlmişik ki, bu dövrdə türkdilli şeirlərin aparıcı mövqə tutmağa başlamasına baxmayaraq, farsca yazmaq ənənəsi hələ də qüvvədə qalmaqda idi. Bu dövrdə yazılan divanlarda həm bənd, həm də beyt formasında şeirlər yer almışdır. Beytlə yazılan şeir formalarında qəzəl birinci, qəsidə ikinci, qitə və müəmiyyat sonrakı yerləri tutmuşdur. Bənd formasında yazılmış şeirlərdən isə tərk-i-bənd, tərci-bənd, müxəmməs, rübai və mürəbbe üstün mövqeyə malik olmuşdur. Divanların hamısında olmasa da tövhid, minacat, nət, müstəzad yer almışdır ki, bu da divan ədəbiyyatının ənənələrinə əməl olunduğunun göstəricisidir.

Nemətullah Kişvərinin günümüzdə qədər gəlib çatan yarımçıq divanlarına gəldikdə isə, onlar Azərbaycan tükcəsində və fars dilində yazılmalarına baxmayaraq, kamil formada deyildir.

Bu paraqrafda farsca şeirlərin janr məsələsinə toxunulmuş, İran İslam Şurası Məclisinin Kitabxanasında (indiki adı İran İslam Şurası Kitabxana, muzey və sənəd mərkəzi) 9162 sıra nömrəsi ilə qorunan “Divan”ının əlyazma nüsxəsinin təsviri verilmiş, onun 91,5 vərəq, yəni 183 səhifədən, ibarət olduğunu, 53 səhifəsində şairin Azərbaycan tükcəsində qələmə alınmış, digər 150 səhifəsində isə farsca yazılmış şeirlərin yer aldığı nəzərə çatdırılmışdır.

Vərəqlərin ölçüsü təxminən 20x10 sm, mətnin ölçüsü 14,5x 6,5 sm-dir. Hər səhifə 10 misra (5 beyt) üçün çərçivələnmiş, çəlipa surətdə köçürülmüş, bir beyt isə yan tərəfdə xüsusi çərçivədə verilmişdir.”³⁶

Bu nüsxədə farsca şeirlər 1a vərəqindən başlayır 67/a vərəqində 3 müəmmiyyatla bitir. Ondan sonra, yəni 67/b vərəqindən, türkcə şeirlər gəlir. 1a vərəqində yuxarıda Cəfər Sultan Əl-Qərai kitabxanası yazılmışdır.

İran İslam Şurası Məclisinin Kitabxanası nüsxəsində yer alan beyt əsaslı farsca şeirlərin janrına gəldikdə, bu nüsxədə qəzəl və müəmmiyyatlara rast gəldi. Onların da içərisində 78 tam, 4 yarımçıq, 1 misrasının biri düşmüş qəzəl vardır ki (cəmi 83), ümumilikdə bunlar, 552 beyt, 1104 misradır. Bu qəzəllərin bəziləri istisna olmaqla hamısı 7 beytlikdir. 3a səhifəsində 1 qəzəlin məqtəsi, 5a səhifəsində 3 beyt, 40 a\|b

---

³⁶ Kişvəri. Türk Divanı.(Avtoqraf nüsxəsi) / tərt. ed. Hüseyini M., red. Kərimov P. – Bakı: Nurlan, – 2010, – 104 s., s.

səhifələrində 8 beytlik, 61a səhifəsində 1 beyt, 61b səhifəsində 3 beyt vardır.

Müəmmiyyatların sayı 8-dir ki, bu da 16 misradır. Onların arasında (beytlərin arasındakı boşluqlarda) Müzəffər Məqsud Xələf-e İmam Şəhab Qasım Davud yazılmışdır. Maqsud bəyin Bağdadda valilik etmiş Uzun Həsənin oğlu Maqsud Mirzə olduğunu güman edirik. Nəticədə “Divan” 83 qəzəl, 1 müəmməsə, 6 rübai, 8 müəmmiyyatdan təşkil olunmuşdur ki, hamısı birlikdə 98 şeirdir.

”Divan”da yer alan bənd əsaslı şeirlərdən yeganə müəmməsə rast gəlini. Müəmməsə 7 bənddən 35 misradan ibarətdir. Əlyazmada yer alan digər bənd şəklində şeirlər rübai janrındadır və onların sayı 6-dır. Bu da öz növbəsində 24 misradan ibarətdir. Ümumilikdə, İran İslam Şurası Məclisi nüsxəsi 1179 misradan təşkil olunmuşdur. Bu hələ Kişvərinin farsca irsini tam əks etdirmir.

Tədqiqatın aparılmasında istifadə olunmuş mənbələrdən digəri isə, Kişvərinin şeirlərinin cəmləşdirildiyi ikinci bir əlyazma nüsxəsidir. Şərti olaraq, bu nüsxəni Məhəmməd Əli Kərimzadə nüsxəsi adlandırmışıq. Çünki həmin əlyazmanın titullarında və rəqəndə möhür içərisində “Divani Kişvəri 516” yazısı vardır. Onun altında M.Ə.Kərimzadə Təbrizi və İngiltərədə bir ünvan və telefon nömrəsi qeyd olunub. Bundan başqa və rəqin yuxarı sol küncündə əl yazısı ilə “Məhəmməd Əli Kərimzadə nüsxəsi” yazılıb. Və rəqin aşağı sol küncündə isə Məhəmməd Əli Kərimzadənin möhürü və və rəqin ortasında onun imzası qoyulub. M.Ə.Kərimzadə nüsxəsində, 1 a/b səhifələrində, Kişvərinin yeganə 9 beytlik qəzəli vardır. Digər qəzəllərin 8-i 7 beytlik, 125-i 5 beytlikdir. Yarımçıq qəzəllərdən 6 beytlik üçünə, 4 beytlik birinə, 3 beytlik də 1 qəzələ rast gəlinmişdir. “Divan”ın 6a səhifəsində 1 beyti düşmüş 6 beytlik, 5b səhifəsində 3 beytlik, 58a səhifəsində 4 beytlik, 59b səhifəsində 1 beyti düşmüş, yenə 6 beytlik qəzəl vardır. “Divan”da 138 qəzəl mövcuddur və nəzərə almaq lazımdır ki, bunlardan 110-nu nüsxənin əsas, 28-i isə əlavə hissəsində öz əksini tapmışdır. Bunlar da ümumilikdə 710 beyt, 1420 misra deməkdir. Burada 10 rübai, 2 qitə adı ilə 4 misralı şeir vardır ki, onun da qafiyələnməsi qitə kimi deyil, rübai kimidir. Güman edirik ki, bu, nüsxəni tərtib edənə diqqətsizliyi ilə əlaqədardır. Beləliklə, M.Kərimzadə nüsxəsi 1508 misra, cəmi 150 şeirdən təşkil olunmuşdur.

Ümumilikdə, əlimizdə farsca 248 şeir vardır və araşdırma bu şeirlər üzərində aparılmışdır.

N.K.Dilməqaninin farsca “Divan”ını öyrənmək üçün əvvəlcə əlyazmadakı əsərlər üzərində tekstoloji iş aparılmış, mətnlərin düzgün oxunulmasına çalışılmışdır. Bütün şeirlər kompyuterdə yığılmış və çapa hazırlanmışdır.

Digər tərəfdən, “Divan”ın yazıldığı dövrdə fars əlifbasının yazılış qaydaları ilə müasir qrafik şəkil arasında müəyyən fərqlər var ki, bu fərqliliklərə “Divan”da da rast gəlinmiş və paraqrafda əksini tapmışdır.

Digər əlyazma isə Tehran Universiteti nüsxəsidir. Həmin mənbə Tehran Universiteti Mərkəzi Kitabxanasında 4289 nömrəsi ilə qorunur. Nüsxə haqqında məlumat Qumda nəşr edilmiş “Divan”ının müqəddiməsindən əldə edilib. Nəstəliq xətti ilə yazılan bu nüsxənin 98 vərəqi var və onun səhifələri sadə cədvəllərə malikdir. Nüsxənin əvvəlində və sonunda vərəqlərin düşməsindən əlavə, səhifə 48-49 və 50-51 həmçinin 66-105 səhifələrinin ardıcılığında da vərəqlər düşmüşdür. Universitet nüsxəsinin şeirlərinin əksəriyyəti qəzəl formasındadır və ondan sonra dörd müxəmməs də yazılmışdır. “Divan”ın sonunda müşairə adı altında şeirlər verilmiş və onun başlanğıcında nəsr ilə müqəddimə yazılmışdır.³⁷ İran İslam Şurasının Məclisinin Kitabxanası nüsxəsinin 3 dəfəsi qədər şeir vardır. Həmin nüsxələr, 11 qəzəli istisna etməklə bir-birindən fərqlənir.

Qumda nəşr olunmuş kitabda Kişvərinin farsca 361 qəzəli (2165 beyt), müşairə adı altında 19 qəzəl, 6 rübai, 8 müəmmiyyat cəmləşdirilmişdir.

Qeyd olunan nüsxələrdən başqa Qumda nəşr olunmuş divanda “Gənce-bəxş” adlı 4-cü bir mənbənin adı çəkilir ki, “Gənce-bəxş” kitabxanasında 474 nömrəsi altında “Divan”ın bir nüsxəsinin də qorunduğu qeyd edilir. Lakin kitab yazılarkən müəlliflər həmin nüsxəni əldə etməmişlər.

Kişvərinin türkcə “Divan”ına gəldikdə isə beş nüsxəsi olması haqqında məlumat vardır.

³⁷ عزیزآبادی، چ. م. مونسان ف. دیوان فارسی کشوری دیلمقانی. نشرمجمع ذخایر اسلامی، قم، – ۲۶۲ ص، ص ۱۶-۱۷ ۱۳۹۶، –

Bu paraqrafda həmçinin “Divan”dakı şeirlərin janr xüsusiyyətləri incələnməmişdir və Kişvərinin yaradıcılığında qəzəl janrının üstünlük təşkil etməsi göstərilmişdir. M.L.Reynserin qeydlərinə əsasən, bu janr XV əsrdə artıq forma kateqoriyası kimi kamilləşmiş və dövrün ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri tərəfindən qəbul edilmiş, qəzələ xas “qayda-qanunlar” formalaşmışdır.³⁸

Bu da o deməkdir ki, Kişvərinin və onun kimi bir çox şairlərin qəzəl janrına üstünlük verməsi təsadüfi olmamışdır. Həmçinin bu paraqrafda şairin yaradıcılığında tendensiyaya uyğun olaraq Abbasi dövründə hadari şairlərinin³⁹ yazdığı “müzəkkər qəzəl” növünə müraciət etdiyi nəzərə çatdırılmışdır. Ayrı-ayrı qəzəllərin müxtəlif beytlərində ay oğlan (ای پسر), cavan (جوان), ay cavan (ای جوان) şəklində xitablara təsadüf edildiyi göstərilmiş, bir qəzəlin isə sırf cavan (جوان) rədifi ilə yazıldığı vurğulanmış və müvafiq nümunələr verilmişdir.

Kişvərinin farsca şeirlərində rast gəlinməsə də, Azərbaycan türkcəsində olan şeirlərində müləmmə adlanan şeir növünə təsadüf edilmiş və şeirdən nümunə göstərilmişdir.

Paraqrafda qeyd olunanlardan əlavə, istedadını klassik şeirimizin müxtəlif janrlarında sınımış Nemətullah Kişvərinin rübai və müəmma janrında olan şeirləri haqqında məlumat verilmiş, rübailərə xas xüsusiyyətlərdən bəhs edilmişdir. I fəslin əsas nəticələrini özündə əks etdirən müddəalar elmi mətbuatda nəşr olunmuş məqalələrdə⁴⁰ öz əksini tapmışdır. I Fəsil 2 paraqraftan və 84789 şərti işarədən ibarətdir.

---

³⁸ Рейснер М. Л. Эволюция классической газели на фарси (X— XIV века) / М. Л. Рейснер. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, – 1989, – 224 с., - с.8.

³⁹ Armutlu, S. Arap və fars şiiri bağlamında gazel türündən gazel nazim şəklinə keçiş // Prof.Mine Mengi Adına Türkoloji sempozyumu, – Adana. – 2012., s.17-18

⁴⁰ Rəfiyeva, L.A. Kişvərinin poetik irsi // Azərbaycan Şərqşünaslıq Elminin inkişaf yolları, Akademik Vəsim Məmmədəliyevin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı, – 27-28 İyun 2013, – s.272-274, Байрамова Л.А. Жанровые особенности персоязычного Дивана Кишвери // Актуальные вопросы филологической науки XXI века. IX международной научной конференции молодых ученых, посвященной 90-летнему юбилею кафедры иностранных языков. – Екатеринбург: УМЦ-УПИ, 7 февраля 2020 г. с.133-137, Байрамова Л.А. Поэтические особенности рубайатов Кишвари на персидском языке / Филология: научные

Kişvərinin farsca “Divan”ının ideya-tematik xüsusiyyətləri adlanan ikinci fəslə iki paragrafdan ibarətdir. Bunlardan birincisi **Kişvərinin farsca şeirlərinin ideya qaynaqları və yaradıcılığına sələflərinin təsiri** adlanır. Paragrafda, şairin müraciət etdiyi mövzulardan bəhs olunur.

Kişvərinin “Divan”ının mövzu qaynaqlarından danışmadan öncə qeyd etməliyik ki, Divan ədəbiyyatının başlıca 3 mənbəyi olmuşdur. Bunlar: 1) ortaq İslam mədəniyyəti; 2) Əcəm əsətləri; 3) məhəlli ünsürlərdir. Bütün Orta əsr ədəbiyyatları kimi, klassik ədəbiyyat ilhamını əksər zaman din və təsəvvüfdən almışdır. Qurani-Kərimin ayələri və hədislər çox zaman mədrəsə şairləri üçün mövzu mənbəyi olmuşdur. Digər bir qaynaq peyğəmbər hekayələridir ki, bunların da çoxu Quranda yer almaqdadır⁴¹. Əfsanəvi şəxsiyyətlərin həyatının da divan ədəbiyyatının mövzu dairəsinin formalaşmasında rolu olmuşdur. Bunlara peyğəmbərin nəvələri, Həzrəti Hüseyin, Bəlx padşahı ikən taxtını tərk edən İbrahim Ədhəm, Külxanda yaşayıb kül yediyi üçün Külhani-Layhar, məşhur bir şeyx ikən sevdiyi qız uğrunda din dəyişib, çobanlıq edən Şeyx Sənan, “Ənəl-həqq” dediyinə görə, tonqalda yandırılan İlahi eşqin simvolu Həllac-Mənsur, mənfi zənginlik simvolu Həman və Qarun, cəmərdliyi ilə dillərə dastan olmuş Hatəmi Tay və s. obrazları sadalamaq mümkündür⁴².

Nemətullah Kişvərinin əlimizdə olan farsca şeirləri mövzu, bədii ifadə və təsvir vasitələri, obrazlar baxımından zəngindir. Bu paragrafda onlar haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Kişvəri yaradıcılığında da Orta əsrlər ədəbiyyatına xas olan ənənəvi motivlər, obrazlar sistemində rast gəlmək mümkündür.

Kişvərinin farsdilli şeirlərindən ibarət natamam “Divan”ında peyğəmbərlərdən Süleyman, Xızır, Yusif, Musa, İsa və Məhəmməd [s.ə.s] kimi peyğəmbərlərlə bağlı təlimlərə və məcazlara rast gəlmək mümkündür. Bu misallarla əyani surətdə sübut edilmişdir:

исследования. – Москва: Нота Бене, – 2018. – № 2. с. 146 - 155

⁴¹ Okuyucu, C. Divan edebiyatı estetiği / C .Okuyucu. – İstanbul: Kapı yayınları, – 2011, – 255 s., s.185-186.

⁴² Okuyucu, C. Divan edebiyatı estetiği / C .Okuyucu. – İstanbul: Kapı yayınları, – 2011, – 255 s., s.189-190.

امی نارفته مکتب کاتب ننوشته خط
تا ابد علم ازل را حرف حرف آموخته⁴³
Sən məktəbə getməmiş ümmisən,
Əzəl elmini əbədiyyətəcən hərf-hərf öyrənmisən.
چشم امید خریداران به راهت شد سفید
یوسف من بر سر بازار کی خواهی شدن⁴⁴
Alıcılarının ümidli gözləri yolunda ağardı
Mənim Yusifim nə zaman bazara çıxacaq?

Kişvəri şeirlərində təkcə Quran ayələri, hekayələr, rəvayətlərdən deyil, həmçinin sələflərinin də yaradıcılığından ilham mənbəyi kimi yararlanmışdır.

XV əsrdə yazıb yaratmış Nemətullah Kişvərinin də həm farsdilli, həm də türkdilli irsində Nizami Gəncəvi yaradıcılığının təsiri müxtəlif poetik vasitələrlə ifadə olunmuşdur. Kişvəri məharətlə “Pənc gənc” obrazlarına özünün yaratdığı ayrı-ayrı poetik nümunələrdə müraciət edir:

نیست درد عاشقی در ساکنان صومعه⁴⁵
چون من مجنون صحرا گرد باید عشق را
Məbəd sakinlərinin aşılıq dərdi yoxdur,
Mənimtək eşqin səhrasın dolaşan Məcnunu olmalıdır.
از قسمت روز ازل شیرین به کام خسرواست
جان کنن بی فایده قسمت شده فرهاد را⁴⁶
Əzəl gündən Şirin Xosrovun arzusundadı
Faydasız can didmək Fərhada qismət olub.

Kişvəri yaradıcılığında ruhu duyulan şairlərdən biri də Xəyyamdır ki, onun fəlsəfi rübailərinin sehri əsrlər boyu bir çoxlarını ovsunlamış,

⁴³ دیوان کشوری دیلمقانی // کتابخانه مجلس شورای ملی. شماره ثبت 9162. 92. 59b

ورق ،

⁴⁴ دیوان کشوری دیلمقانی // کتابخانه مجلس شورای ملی. شماره ثبت 9162. 92. 34a

ورق

⁴⁵ دیوان کشوری // نسخه از آرشیو شخصی محمد علی کریم زاده . شماره ثبت 516، 76. 5b

ورق

⁴⁶ دیوان کشوری دیلمقانی // کتابخانه مجلس شورای ملی. شماره ثبت 9162. 92. 8a

ورق

çoxlarını da həmin rübailərin zahiri mənaları aldatmışdır. Müqayisələrə nəzər salaq:

Kişvəri: مباشر ایمن و یک پاره هم مشو نومید:
47 شراب نوش و کرم کن چو کرد منت آگه

Nə inan və (nə də) bir dəfəlik də ümitsiz olma,
Şərab iç və kərəm et necə ki, səni agah edirəm.

Xəyyam: از حادثه زمان زاینده مترس

وز هر چه رسد چو نیست پاینده مترس

این يك دمه نقد را به عشرت بگذار

48 از رفته میندیش ز آينده مترس

Gələcək zamanın hadisəsindən qorxma!

Hər nə yetişər əbədi deyil, qorxma!

Bu bir nəğd dəmi işrətlə keçir,

Gedən haqqında düşünmə, gələcəkdən də qorxma!

İkinci fəslin “**Kişvəri “Divan”ında obrazlar sistemi və kanonlaşmış təsəvvüf ifadələri, rəmzləri**” adlanan ikinci paraqrafında Kişvərinin farsca “Divan”ı mövzu, ideya, obrazlar sistemi təsəvvüf baxımından nəzərdən keçirilmişdir.

İstənilən bədii əsərin məzmunundan söz açarkən onun mövzu, janr xüsusiyyətlərindən əlavə, obrazlar sistemindən bəhs etmək mühüm şərtidir. Bu paraqrafda da Kişvərinin farsca “Divan”ındakı şeirlərində şairin müraciət etdiyi mövzulardan, istifadə etdiyi motivlərdən, yararlandığı personaj və obrazlardan bəhs edilmişdir.

Poetik ənənəyə uyğun olaraq Kişvərinin də nəzmlərində işlətdiyi obrazların böyük əksəriyyəti vəsf olunan (yəni sevgili) və vəsf edən (aşiq) lirik qəhrəmanla əlaqəlidir. Şair qəzəllərində, adətən, birinci misrada sevgili ilə, ikinci misrada isə lirik qəhrəmanla bağlı bənzətmələr işlətməmişdir.

Kişvəri farsca şeirlərində, xüsusən də qəzəllərində müqayisə üçün müraciət etdiyi ifadələrdə, məcazlarda özündən əvvəlki ədəbiyyatdan

---

47 دیوان کشوری // نسخه از آرشیو شخصی محمد علی کریم زاده . شماره ثبت 516، 76 45a

ورق

48 Mahfuz-ul-Haq, M. The rubaiyat of Umar-i-Khayyam / M. Mahfuz-ul-Haq.- Calcutta: Baptist Mission Press, – 1939, p.,s.65

xəbərdir olduğunu aşkar göstərmişdir. Həmin ifadələrdə daha qabarıq şəkildə Quran və ondan qaynaqlanan hekayə, rəvayətlərə əsaslanan obrazlardan istifadə edilmişdir. Bu süjetli bir yazı xarakteri daşımasa da, poetik nümunələrdə işlənən təsvir vasitələri və müqayisələrdə peyğəmbərlərin ya birbaşa isimləri xatırlanmış, ya da adları çəkilmədən həmin müqəddəs şəxslərin həyatı ilə əlaqəli hadisələrə işarə edilmişdir.

Kişvəri şeirlərində öz dövründə artıq xüsusi bir məktəbə çevrilmiş Nizami “Xəmsə”sinin ən məşhur obrazlarını beytlərində işlətməmiş və ya oxucuda “Xəmsə” obrazlarından hər hansı birini xatırladacaq xüsusiyyətlər söz birləşməsi və frazeologizmlərdə istifadə etmişdir.

Kişvərinin ayrı-ayrı qəzəllərində Ömər Xəyyam, Hafiz Şirazi, İmadəddin Nəsimi kimi şairlərin şeirlərindən qaynaqlanan ideyaların da əks olunduğunu görmək mümkündür.

Bu paragrafın sonunda “Divan”dakı bütün obrazlar sistemi nəzərdən keçirilərək əldə edilmiş nəticələr göstərilmişdir:

–Kişvərinin farsca “Divan”ında məhəbbət motivi iki şaxəlidir, bunların da hər biri özünəxas obrazlar zəncirindən ibarətdir.

–Həmin zəncirin halqalarından biri eşq-aşiq-məşuq obrazlarıdır. Burada aşiq obrazı özlüyündə qəlb-kabab-şəm-pərvanə-kuy obrazları ilə əlaqələnir.

–Yar (məşuq və ya büt) obrazının vəsfinin əsasında sevgilinin detallı təsviri dayanır ki, bu da üz-saç-göz-kirpik-yanaq-çənə-xal-dodaq-bel (muymiyan) - qamət (sərv) kimi kiçik obrazlar vasitəsilə həyata keçirilmişdir.

–Kişvəri “Divan”ının obrazları zəncirinə şərab məclisi ilə əlaqədar, təsəvvüfdə xüsusi mənalar kəsb etmiş sözlərin yaratdığı, bir-biri ilə əlaqəli istilahlardan ibarətdir. Bunlara mey, şərab, badə, cam, cürə, saqi, meyfruş, meyxanə (meykədə, xərabat), tərsabəççə, muğbəçə aiddir.

–Aşiqin izzatları təsvir olunarkən qəlb-göz yaşı-kabab kimi obrazlara müraciət olunmuşdur.

İkinci fəslin əsas nəticələrini özündə əks etdirən müddəalar elmi mətbuatda nəşr olunmuş məqalələrdə⁴⁹ öz əksini tapmışdır. II Fəsil 2 paragrafdan və 65146 şərti işarədən ibarətdir.

---

⁴⁹ Bayramova, L.A Kişvərinin farsca “Divan”ına “Quran” qissələrinin təsiri.

Dissertasiya işinin III fəslə "Kışvərinin farsca "Divan"ının poetik özəllikləri" adlanır və iki paraqraftan ibarətdir. Kışvəri "Divan"ının qafiyə, rədif və vəzn xüsusiyyətləri adlanan birinci paraqrafta fars dilindəki şeirlərin qafiyə, rədif, vəzn məsələləri araşdırılmışdır. Qafiyənin şəkil baxımından: 1) düz, 2) çarpaz, 3) dolama, 4) qarışıq (bu növ bəndin misraları arasında qafiyə mövcud olmaqla bərabər düzülüşündə nizamsızlıq və dəyişiklik olarsa meydana çıxır) və quruluş baxımından isə 1) yarım, 2) tam, 3) zəngin və 4) cinaslı növləri olduğu məlumdur⁵⁰.

Kışvəri qəzəllərinə gəldikdə isə 104-ü sadə, 74-ü zəngin, 20-si tam qafiyəlidir. Qəzəldə şəkil baxımından düz qafiyələnən sözlərə misl bunlardır: گفتار-گفتار (sine-kine), دل-دل (del-gel), بهار-بهار (bəhar-yar), چنان-جان (çenan-can), بلای (bəlayi), جدایی (codayi), گدایی (gədayi), زار (zar), حیوان (heyvan) və digərləri.

Qafiyəşünaslıq elmində və şairin sənətkarlığının qiymətləndirilməsində mühüm göstəricilərdən biri qafiyə nöqsanlarıdır. Bu nöqsanlardan fars ədəbiyyat nəzəriyyəsində sinad, ikva, iqfa və ita növləri məlumdur.⁵¹

Kışvəri də farsca qəzəllərdə nöqsanlara yol vermişdir. Bu da təəccüblü bir hal deyildir. Bu paraqrafta həmin nöqsanlardan da bəhs edilmiş, araşdırma obyektimiz olan şeirlərdə iyirmi bir qəzəlin qafiyəsində naqisliklər olduğu, beş qəzəldə qafiyə uyğunsuzluğu, yəni sinad mövcudluğu aşkar edilmişdi. Məsələn, دور از تو یارم افتاده زارم بی

Şərqsünaslıq fakültəsinin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş "Şərqsünaslığın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konfransının materilləri. Bakı: 27-28 Dekabr 2017 səh.128-130; Bayramova, L.A. Nemətullah Kışvərinin farsca "Divan"ına Nizami irsinin təsiri. Risalə. Araşdırmalar toplusu. 15-ci kitab. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2018. s.50-54; Bayramova, L.A. Kışvərinin farsdilli şeirlərinə dini rəvayətlərin təsiri. Filologiya məsələləri jurnalı № 10, Bakı: 2018. səh.323-331

Rəfiyeva, L.A. Kışvərinin farsca "Divan"ında Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sinin izləri // "Nizami və dünya mədəniyyəti" mövzusunda Respublika elmi konfransının materilləri, – Bakı, – 24 Noyabr 2016, –s.132-134.

⁵⁰ Durmuş, İ. Kafiyə / İ.Durmüş, M.Öztürk, İ. Pala //– Ankara: Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, – XXIV c.– 2001– s. 149-153, s.152

⁵¹ Durmuş, İ. Kafiyə / İ.Durmüş, M.Öztürk, İ. Pala //– Ankara: Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, – XXIV c.– 2001– s. 149-153, s.151-152

nə və ناله و ناله را misrası ilə başlayan və Məhəmmədəli Kərimzadə nüsxəsində yer alan qəzəldə [58a] birinci beytdə qafiyələnən sözlər ناله و ناله و ناله [nale və vəfa] sözləridir ki, sonluqlar bir-biri ilə səsləşmir. Bu kimi hallara, oxşar xətalara مین دیوانه را هر [19b] شیم کان آفتاب اوج نیکویی به خواب آید ایران İslam Şurası Məclis Kitabxanası nüsxəsində 44a, ای دل غمگین M.Kərimzadə nüsxəsində 34b və 33a səhifələrində qeyd olunan misraları ilə başlanan qəzəllərdə də rast gəlinmişdir.

Digər qafiyə nöqsanı hallarına isə qafiyələnən sözün eyni mənada təkrarlanması, yəni ita qəzəllərin 19-da müşahidə olunmuşdur.

Kişvərinin farsca rübailərinin qafiyə xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, fars dilindəki irsinin əldə olan iki nüsxəsi içərisində 18 rübaidən ikisi eyniyyət təşkil etdiyindən, ümumi say 16-ya enir. Bu rübailərin 4-ü **a, a, a, a** kimi düz, 12-si isə **a, a, b, a** şəklində qafiyələnmişdir.

Rübailərdə sadə qafiyələr گلزار [qolzār], دستار [dəstār], بسیار [besyār], انگاره [enqāre], ایزاره [izāre], پاره [pāre], لاله [lāle], چاره ساله [çəhārdəh sāle], دلاله [dələle] və digər sözlərlə formalaşdırılmışdır.

Qafiyəli sözləri حمراش [həmraş], رنانش [rənāş], تماشاش [təməşāş] kəlmələri, həmçinin موی میانش [mūy-i miyānəş], دهانش [dəhānəş], کمانش [kəmānəş], نشانش [neşānəş] sözləri ilə qafiyə formalaşmışdır. Rübailərdə bitişik yazılmış mənsubiyyət şəkilçisi, ش (şin) hərfi, zəngin qafiyəyə dair nümunənin yaranmasına səbəb olmuşdur. Şair zəngin qafiyənin bir növünü isə همدمی [həmdəmī], محرمی [məhrəmī], آدمی [ādəmī] sözləri ilə yaratmışdır.

Poeziyada mövcud olan şeirlərin qafiyəsi kimi digər əhəmiyyətli məsələ, şeirin ahənginin, melodikliyin yaranmasında xüsusi yeri olan rədifdir. Bu paraqrafda farsca “Divan”da yer alan şeirlərin rədif xüsusiyyətlərindən də bəhs edilmişdir. Rədif lüğətdə "arxadan gələn, izləyən" mənasındadır. Ərəb və fars poeziyasında qafiyənin son hərfindən, rəvidən, sonra işlədir⁵².

Nemətulla Kişvərinin farsca şeirlərinə gəldikdə isə “Divan”ındakı 198 qəzəldən 189-u mürəddədir. İran İslam Şurası Məclisinin

⁵² Albayrak, N. Redif // – Ankara: Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi.– 2007. c. 34, – s. 523-524, s.524

Kitabxanasının nüsxəsindəki Azərbaycan türkcəsində olan 38 qəzəldən isə 27-si rədiflidir. Lakin orada olan 4 müəmmada rədifə rast gəlinmədi. Türkcə şeirlərin çap olunmuş versiyasında isə 264 qəzəldən 217-si rədiflidir. Azərbaycan Türkcəsindəki 25 rübaidən 13-də rədifə rast gəlinmişdir. Beləliklə, Kişvəri ümumilikdə Azərbaycan türkcəsindəki 308 şeirdən 245-də rədifə müraciət etmişdir.

Kişvərinin farsca “Divan”ında mürəddəf qəzəllər çoxdur. Bunlar da tərkibinə görə müxtəlifdir: 1 komponentli, yəni bir sözdən ibarət rədifli olan qəzəllərin sayı 145, iki komponentli, yəni iki söz və söz+qoşma sxemli 27, üç tərkib hissədən ibarət 13 şeir, dörd komponentdən ibarət 3, beş komponentdən ibarət qəzəllərin sayı 1-dir. Bu 5 komponentli rədifli qəzəl isə “Divan”da bir nümunədir ki, onun da misrasının yarısından çoxu rədif kimi işlənmişdir. Həmin qəzəl aşağıdakı beytlə başlayır:

کنج دینی والله نازکتر ازین نتوان
 گفتم سخنم والله نازکتر ازین نتوان⁵³

Bundan daha zərif din guşəsi, Vallah, mümkündür deyil
 Bundan daha zərif söz demək, Vallah, mümkündür deyil.

Rədif kimi daha çox işlənən komponentlər شب [məra], مرا [məra], را [ra], ش [şəb], گذشت [qozəşt], نیست [nist] və digər sözlərdir.

Bu paraqrafda həmçinin “Divan”da olan yeganə müəmməsin, 16 rübai və 8 müəmmiyatlarda rədifin işlənmə xüsusiyyətləri göstərilmişdir.

Şeirlərin vəznə haqqında məlumat verməzdən öncə vurğulamaq lazımdır ki, divan şeirinin bünövrəsi və ayrılmaz bir hissəsi ərəb-fars dilli ədəbiyyatların ortaq vəznə üzərinə qurulub. Əruz tək və rəqibəz nəzm ölçüsü olaraq divan şeirində hökmran olmuş, onun ifadəsinə və lüğətinə istiqamət vermişdir.

Kişvərinin fars dilində yazdığı şeirlərin hamısının vəznini bu dissertasiyada əks etdirmək qeyri-mümkün olduğundan əruz baxımından yalnız iki şeirinin təhlili verilmişdir. Onlardan birinci həzəc, ikinci isə rəməl bəhrindədir. Ümumiyyətlə, Kişvərinin farsca şeirlərində müzərə,

53

دیوان کشوری دیلمقانی // کتابخانه مجلس شورای ملی. شماره ثبت 92. 9162 47a

müctəs, müqtəzəb, xəfif, rəcəz, bəsit, münsərih bəhrlərinin işlənməyinə də rast gəlinmişdir.

Kişvərinin farsca “Divan”ında fonetik, leksik və sintaktik elementlər poetik təsiri gücləndirmə vasitəsi kimi” adlanan ikinci paraqrafda poeziyada rast gəlinən, şeirin ifadəliliyi və təsir gücünü artıran, şeiri bir gəlin kimi bəzəyən ritorik və stilistik fiqurların “Divan”da necə əks olunması, şairin həmin elementlərdən necə yararlanmasından bəhs edilmişdir. “Divan”da rast gəlinən ritorik və stilistik fiqurları 3 qrupda birləşdirmək mümkündür: 1) fonetik (alliterasiya, assonans); 2) leksik (təşbih (6-ya qədər müxtəlif növlərinə), təşxis təzad, litota, təlmih); 3) sintaktik elementlərdən (ellipsis, ritorik sual, xitab, nida, inversiya, paralellər).

“Divan”da ən çox rast gəlinən isə sintaktik elementlər olmuşdur ki, bunların içərisində inversiya, təkrarın müxtəlif növləri, xitablar aparıcı mövqeyə malikdir.

Üçüncü fəslin əsas nəticələrini özündə əks etdirən müddəalar elmi mətbuatda nəşr olunmuş məqalələrdə⁵⁴ öz əksini tapmışdır.

Üçüncü fəsil 2 paraqraftan, 65694 şərti işarədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin **Nəticə** hissəsində şairin dövrü, həyatı, yaradıcılığını təhlil etdikdən sonra gəlinən qənaətlər aşağıdakı şəkildə əksini tapmışdır:

- Kişvərinin Azərbaycan türkcəsində və fars dilində şeirlər qələmə alması, nəstəliq xətti ilə gözəl yazması və haradan olması ilə bağlı məlumatlar istisna olmaqla, həyatı haqqında söylənilən fikirlər yalnız şairin şeirlərinə əsaslanır.

---

⁵⁴ Bayramova, L.A. Kişvərinin farsca “Divan”ının qafiyə və rədif xüsusiyyətləri. Filologiya məsələləri jurnalı № 11, Bakı: 2018. səh.264-275.

Bayramova, L.A. Kişvərinin farsca “Divan”ında poetik mənanı gücləndirmə vasitələri // Risalə. Araşdırmalar toplusu. 14-cü kitab.Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2018. s.29-37

Bayramova, L.A. Nemətullah Kişvərinin farsca “Divan”ında təşxis. Ümummillî Liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş gənc tədqiqatçıların IV beynəlxalq elmi konfransı. Bakı: 2020-ci il. səh.126-128

Rəfiyeva, L.A.Kişvərinin farsca şeirlərində təzad/ Filologiya məsələləri jurnalı № 10, Bakı: 2013. s.412-419

- Doğulduğu yer haqqında ziddiyyətli fikirlərin olmasına baxmayaraq, Kişvərinin etnik mənsubiyyətinin türk olduğu barəsində təzkiyədə məlumatın yer almasını və Azərbaycan türkcəsində şeirləri olduğunu nəzərə alaraq, şairin anadan olduğu yeri müasir dövrümüzdə Salmas adlanan, əhalisinin böyük hissəsi etnik mənşəcə Azərbaycan türklərindən ibarət Dilqəmandan olduğunu güman edirik.
- Kişvərinin Sultan Yaqubun sarayında olmasını, Şah İsmayıl Xətaiyə şeirlər həsr etməsini, qəzəllərində qocalıqdan şikayətlənməsinə əsasən güman edirik ki, XVI əsrin 20-ci illərinə qədər yaşamışdır. Bu zaman orta insan ömrünün 75-85 arası olduğunu da düşündükdə Kişvərinin XV əsrin 20-40-cı illəri arasında doğulduğunu təxmin etmək olar.
- Təzkiyələrin birində verilən informasiyaya, şeirlərində işlənən şikayət və narazılıq motivlərinə, poetik nümunələrində qeyd etdiyi yer adlarına, həmçinin Dilməqanda zəlzələ olması haqqında tarixi məlumata əsasən, şairin həyatının maddi çətinlik içərisində keçdiyini, bu səbəbdən öz doğma yurdunu tərk etmək məcburiyyətində qaldığını, şeirlərində də şikayət ruhunun yüksəkliyini bununla əlaqələndiririk.
- Əsərlərinə və yaradıcılığına gəldikdə isə şairin iki dildə şeirlər “Divan”ının əlyazmaları vardır ki, farsca olanlar yarımçıq və naqisdir. Farsca “Divan”ının dörd nüsxəsi məlumdur; ikisi İranda – Tehranda – İran İslam Şurası Məclisinin Mərkəzi Kitabxanası və Tehran Universitetinin Mərkəzi Kitabxanasında, biri Londonda şəxsi kolleksiyada və verilən məlumatın dəqiqliyinə inansaq, biri də Pakistanda İslamabad şəhərində Gəncbəxş kitabxanasında qorunur.
- Farsca şeirlərin janr məsələsinə gəlincə, qeyd etməliyik ki, İran İslam Şurası Məclisinin kitabxanasında qorunan “Divan” 83 qəzəl, 1 müxəmməs, 6 rübai, 8 müəmiyyatdan təşkil olunmuşdur və onların da hamısı birlikdə 98 şeirdir. Bənd əsaslı şeirlərdən yeganə müxəmməsdür ki, 7 bənddən 35 misradan ibarətdir. “Divan”da yer alan digər bənd şəklində şeirlər rübai janrındadır ki, onların sayı 6-dır. Bu da öz növbəsində 24 misradan ibarətdir. Ümumilikdə, İran

İslam Şurası Məclisi nüsxəsi 1179 misradan təşkil olunmuşdur. Lakin bu hələ Kişvərinin farsca irsini tam əks etdirmir.

- Məhəmmədəli Kərimzadənin şəxsi kolleksiyasında yer alan “Divan”da 138 qəzəl mövcuddur. Nəzərə almaq lazımdır ki, bunlardan 110-nu nüsxənin əsas, 28-i isə əlavə hissəsində öz əksini tapmışdır. Bunlar da ümumilikdə 710 beyt, 1420 misra deməkdir. Burada 12 rübai var. Beləliklə, M.Kərimzadə nüsxəsində 1508 misra, cəmi 150 şeir vardır.
- Ümumilikdə, əlimizdəki farsca şeirlərin sayı 248-dir və araşdırma bu şeirlər üzərində aparılmışdır.
- Haqqında məlumat verildiyimiz nüsxələrin bir-birindən fərqli cəhətləri bu şəkildədir:

1. İran İslam Şurası Məclisinin Kitabxanası nüsxəsinin şairin özü tərəfindən tərtib edildiyi, yəni avtoqraf nüsxə olduğu güman edilir;

2. M.Kərimzadə nüsxəsi həcmcə daha böyükdür;

3. Həmin nüsxədə yalnız qəzəl və rübai janrında şeirlər vardır. İran İslam Şurası Məclisinin Kitabxanası nüsxəsində isə qəzəl, müxəmməs, rübai və müəmma janrında şeirlər toplanmışdır.

- Kişvəri farsca şeirlərində, xüsusən də qəzəllərində özündən əvvəlki ədəbiyyatdan xəbərdar olduğunu işlətdiyi məcazlarda, müqayisə üçün işlətdiyi ifadələrdə aşkar göstərmişdir.
- Həmin ifadələrdə daha qabarıq şəkildə Quran və ondan qaynaqlanan hekayə və rəvayətlərdən nəşət tapmış obrazlardan istifadə edilmişdir. Süjetli bir yazı xarakterli olmasa da təsvir və müqayisələrdə peyğəmbərlərin ya birbaşa adları çəkilmiş, ya da isimləri xatırladılmadan həmin peyğəmbərlərin həyatı ilə əlaqəli hadisələrə işarə edilmişdir.
- Kişvəri, qələmə alındığı dövrdən bu yana xüsusi bir ənənə, məktəb yaratmış Nizami “Xəmsə”sinin ən məşhur obrazlarını beytlərində işlətməmiş və ya oxucuya “Xəmsə” obrazlarını xatırladan xüsusiyyətlərin təsvirini vermişdir.
- Az da olsa, şairin yaradıcılığında Firdovsi “Şahnamə”sinin surətlərinin adı çəkilir. Nəzərə alsaq ki, Nizami də “Xəmsə”ni qələmə alarkən, “Şahnamə”dən bəhrələnmişdir, bu zaman Firdovsi yaradıcılığının təsiri bir qədər də artmış olur.

- Həmçinin Kişvərinin ayrı-ayrı qəzəllərində Ömər Xəyyam, Hafiz Şirazi, İmadəddin Nəsimi kimi şairlərin şeirlərindən qaynaqlanan ideyaların da əks olunduğunu görmək olar.
- Kişvərinin farsca “Divan”ında məhəbbət motivi iki şaxəlidir. bunların da hər biri özünəxas obrazlar zəncirindən ibarətdir. Həmin zəncirin halqalarından biri eşq - aşiq - məşuq obrazlarıdır. Aşiq obrazının da özlüyündə qəlb –kabab -göz yaşı - şəm - pərvanə - kuy obrazları ilə əlaqələnir ki, bu da aşıqın iztirabları təsvir edilərkən istifadə edilmişdir.
- Kişvəri “Divan”ının obrazlarının yaratdığı digər zəncirə isə şərab məclisi ilə əlaqədar təsəvvüfdə xüsusi mənalar kəsb etmiş mey, şərab, badə, cam, cürə, saqi, meyfruş, meyxanə (meykədə, xərəbat), tərsabəççə, muğbəçə kimi sözlərin yaratdığı bir-biri ilə əlaqəli istilahlər sistemi daxildir.
- Kişvərinin farsca şeirlərindən ibarət “Divan”ında sadə, tam, zəngin qafiyələr işlənmiş, habelə, qafiyə qüsurlarına, yəni təkrarlarına və qafiyə uyğunsuzluğuna rast gəlinmişdir. Adətən bu, qəzəl janrında olan şeirlərdə rast gəlinir. Qafiyələnmədə işlənən sözlər periodik olaraq “Divan” boyu təkrarlanmışdır ki, bu da şair üçün qüsurlar hesab edilə bilər. Şeirlərdə qafiyə qüsurlarından itaya daha tez-tez, ikinci yerdə isə sinada təsadüf olunmuşdur. Şairin farsca şeirlərində ön qafiyə və zülqafiyətəyn (qoşa qafiyə), çarpaz, dolama və qarışıq qafiyə işlənməmişdir.
- Kişvəri, əslində heç də asan olmayan rədifdən 201 şeirində istifadə etmişdir. Nəzərə alsaq ki, farsca şeirlərin sayı 248-dir, bu da şairin məharətini göstərir. Həmçinin, şair rədifin də müxtəlif növlərinə müraciət etmişdir. Bunların böyük əksəriyyəti sadə rədiflər olsa da, bir qəzəlin yarısından çoxunu rədif kimi işlətməklə maraqlı nümunə yaratmışdır. Bəzi şeirlərində isə rədif işlətməyə çalışmış, lakin uğurlu olmamışdır.
- Kişvəri əruz vəzninin qayda-qanunlarına bələd olmuş, şeirlərində onun müxtəlif növlərindən istifadə etmişdir. İşlənən bəhrlər dövrün və fars dilinin şeir ənənələrinə uyğun şəkildədir. “Divan”da ən çox rast gəlinən bəhrlər həzəc və rəməl bəhridir.

- Aparılan təhlillər, verilən nümunələrə əsasən, “Divan”da rast gəlinən ritorik və üslubi fiqurları 3 qrupda birləşdirmək mümkündür: 1) fonetik; 2) leksik; 3) sintaktik elementlər. Fonetik elementlərdən assonans, alliterasiya, leksik elementlərdən təşbih, təxsis, təzad, litota, təlmihə rast gəlinmişdir. Ən zəngin isə sintaktik elementlər idi. Onların ellipsis, ritorik sual, ritorik nida, ritorik xitab, təkrarlar və onların növü, paralelizm, inversiya kimi növlərinə təsadüf olunmuşdur.

Gəlinən qənaətlərə əsasən, əminliklə demək olar ki, Kişvəri dövrünün yetişdirməsi olaraq, zəngin və rəngarəng irsə sahibdir. Şeirlərində müəyyən qüsurların olmasına baxmayaraq, dövrünün digər şairləri kimi onun da irsi şeir, sənət xəzinəmizi zənginləşdirmiş, özündən sonra məktəb yaratmasa da, müəyyən dərəcədə xələflərinin yaradıcılığına təsir göstərmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusunə dair dərc olunmuş elmi əsərlərin siyahısı:

1. Rəfiyeva, L.A. Kişvərinin farsca şeirlərində təzad // Filologiya məsələləri jurnalı, – Bakı: 2013, – № 10, – s.412-419.
2. Rəfiyeva, L.A. Kişvərinin poetik irsi. Azərbaycan Şərqsünəslıq Elminin inkişaf yolları, Akademik Vasim Məmmədəliyevin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi // – Bakı: 27-28 İyun 2013, – s.272-274.
3. Rəfiyeva, L.A. Kişvərinin farsca “Divan”ında Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin izləri. “Nizami və dünya mədəniyyəti” mövzusunda Respublika elmi konfransı // – Bakı: 24 Noyabr 2016, – s.132-134.
4. Bayramova, L.A. Kişvərinin farsca “Divan”ına “Quran” qissələrinin təsiri. Şərqsünəslıq fakültəsinin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqsünəslığın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının // – Bakı: 27-28 Dekabr 2017, – s.128-130.
5. Bayramova, L.A. Nəmətullah Kişvərinin farsca “Divan”ına Nizami irsinin təsiri // Risalə. Araşdırmalar toplusu, – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, – 15-ci kitab, – 2018. – s.50-54

6. Bayramova, L.A. Kişvərinin farsdilli şeirlərinə dini rəvayətlərin təsiri // Filologiya məsələləri jurnalı, – Bakı: 2018, – № 10, – s.323-331a
7. Bayramova, L.A. Kişvərinin farsca “Divan”ının qafiyə və rədi xüsusiyyətləri // Filologiya məsələləri jurnalı, – Bakı: 2018, – № 11, səh.264-275.
8. Bayramova, L.A. Kişvərinin farsca “Divan”ında poetik mənanı gücləndirmə vasitələri // Risalə. Araşdırmalar toplusu. 14-cü kitab. –Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, –2018. s.29-37
9. Bayramova, L.A. Nemətullah Kişvərinin farsca “Divan”ında təxsis // Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş gənc tədqiqatçıların IV beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı, – 2020-ci il, – s.126-128
10. Байрамова Л.А. Поэтические особенности рубайатов Кишвари на Персидском языке // Филология: научные исследования. – Москва: Nota Bene Publishing, – 2018, – № 2. с. 146 – 155.
11. Байрамова Л.А. Жанровые особенности персоязычного Дивана Кишвери // Актуальные вопросы филологической науки XXI века. IX международной научной конференции молодых ученых, посвященной 90-летию юбилею кафедры иностранных языков. – Екатеринбург: УМЦ-УПИ, 7 февраля 2020 г. с.133-137

Dissertasiyanın müdafiəsi "30" iyun 2021-ci il tarixində saat 13³⁰ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat institutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143. Bakı, Hüseyn Cavid prospekti, 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat institutunun Elektron akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat institutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat institutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "27" may 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.05.2021

Kağızın formatı: A5

Həcm: 44141

Tiraj: 100